

UOT 37.0

Səyarə Sahib qızı Cəfərova
fəlsəfə doktoru proqramı üzrə doktorant
Azərbaycan Respublikasının Təhsil İnstitutu
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-7765-9378>

TƏHSİLİN DƏYƏRLƏRLƏ HƏYATA KEÇİRİLMƏSİ TƏLƏBİ

Саяра Сахиб гызы Джафарова
докторант по программе доктора философии
Институт Образования Азербайджанской Республики

ОБРАЗОВАНИЕ КАК ТРЕБОВАНИЕ ДЛЯ РЕАЛИЗАЦИИ ЦЕННОСТЕЙ

Sayara Sahib Jafarova
doctorial student in the program of doctor of philosophy
Institute of Education of the Republic of Azerbaijan

EDUCATION AS A REQUIREMENT TO IMPLEMENT VALUES

Xülasə. Şübhə yoxdur ki, dəyər, dəyər təhsilinin yaranması müasir fəlsəfənin, xüsusən də sənaye inqilabının sonu ilə üst-üstə düşür. Dəyərin insan və onun fərdi və ictimai fəaliyyətləri elmlərində bu qədər güclü önə çıxmasının səbəbi, dəyərlərin insan üçün mövcud olması və insanın öz inkişaf etdirdiyi elm və texnologiya qarşısında bəşəri dəyərləri itirməsidir. Bu gün istər dünyada, istərsə də ölkəmizdə dəyərlərin varlığı və yox olması deyilən prosesləri yaşayırıq. Dəyərlər dünyada sürətlə xərclənir və onların boşaldıldığı açıq-aydın görünür. Bunun səbəblərindən biri dəyərlərin ictimai həyatdan çıxarılması ilə sosial tarazlığın itirilməsidir. İnsanı dəyərli və insan edən xüsusiyyətlərin ictimai həyatda, təhsildə qeyri-funksional olması nəticəsində təhsilə ehtiyacı şübhə altına alınmalıdır. Bu mənada dəyər təhsilini vacib edən, dəyərsizləşmiş insanı yenidən dəyərli etmək cəhdidir.

Açar sözlər: *dəyər, təhsil, insan, sosial, məktəb*

Резюме: Без сомнения, что возникновение ценностного образования совпадает с концом современной философии, особенно промышленной революции. Причина, по которой ценность так сильно выделяется в науках о человеке и его индивидуальной и общественной деятельности, заключается в том, что ценности существуют для человека и человек теряет эти ценности перед лицом науки и техники, разработанной им самим. Сегодня и в мире, и в нашей стране мы переживаем процесс так называемого существования и исчезновения ценностей. Ценности расходуются в мире стремительно, и ясно видно, что они опустошаются. Одной из причин этого является потеря социального баланса с изъятием ценностей из общественной жизни. Мы должны поставить под сомнение необходимость образования в результате того факта, что черты, которые делают людей ценными и человечными, становятся дисфункциональными в социальной жизни и образовании. В этом смысле то, что делает обучение ценностям важным, – это усилия, направленные на то, чтобы снова сделать обесцененного человека ценным.

Ключевые слова: *ценность, образование, человек, социальное, школа*

Summary. There is no doubt that the emergence of value, value education coincides with the end of modern philosophy, especially the industrial revolution. The reason why value stands out so strongly in the sciences of man and his individual and social activities is that values exist for man and man loses human values in the face of science and technology developed by himself. Today, both in the world and in our country, we are experiencing the process of the so-called existence and disappearance of values. Values are being spent in the world rapidly, and it is clear that they are being emptied. One of the reasons for this is the loss of social balance with the removal of values from public life. We must question the need for education

as a result of the fact that the traits that make people valuable and human become dysfunctional in social life and education. In this sense, what makes value education important is the effort to make the devalued person valuable again.

Key words: *value, education, human, social, school*

Tarixin hər dövründə olduğu kimi bu gün də təhsil insanların ən əsas problemlərindən biri olmuşdur. Bu problem son zamanlar dəyərlər təhsilində kilidlənib. Xüsusilə, Brahma Kumari-sin hazırlanmış Birləşmiş Millətlər Təşkilatı tərəfindən “Yaşayan Dəyərlərin Təhsili Layihəsi” adı ilə tətbiq edilən bir layihə olaraq dünya ölkələrində böyük marağa səbəb olmuşdur. Layihənin məqsədi daha yaxşı bir dünya üçün dəyərlərimizi bölüşməkdir. Bu layihə 12 ümumbəşəri dəyərə yönəlib: əməkdaşlıq, azadlıq, xoşbəxtlik, dürüstlük, sevgi, təvazökarlıq, sülh, hörmət, məsuliyyət, tolerantlıq, sadəlik və birlik. Dünya dəyərlərinə olan bu maraq bizdə də gücləndi. Ancaq bəzi tətbiqlərin başlaması ilə bir sıra suallar beynimizi məşğul etməyə başladı. Bu suallardan birincisi Dəyərlər Təhsili niyə gündəməmizdədir? Dəyərlər Təhsili niyə lazımdır? Dəyərlər Təhsilinin bir layihə kimi həyata keçirilməsinin əsas səbəbləri nələrdir? Dəyərlər Təhsili bizə yeni təhsil modeli təklif edir, yoxsa itirilmiş təhsil anlayışını təhsilə qaytarır və onu öz mahiyyətinə qaytarır?

İnsani dəyərlərin zəiflədiyi, saxta dəyərlərin doğru kimi təqdim edildiyi, fərdlərin bədbəxt olduğu, ailələrin narahat olduğu, cəmiyyətlərin parçalanmağa başladığı, təbiətin çirkləndiyi global bir dünyada yaşayırıq [4]. Dəyərlərin yoxa çıxmasında iman və əxlaqın ayrılması böyük rol oynayır. Onlar ayrı-ayrı şeylər deyil, bir bütünü tamamlayan elementlərdir. İmanın zəifləməsi mənəvi və insani dəyərlərin itirilməsi deməkdir. Son iki əsrdə dünya ölkələrində təhsil və təlimdə kəmiyyət və keyfiyyət baxımından çox mühüm irəliləyişlər olsa da, bəşəriyyət hələ də arzuladığı sülh və xoşbəxtliyə çatmamış, hətta daha mürəkkəb və qeyri-müəyyən bir dövrə girmişdir. Bunun səbəbi pozitivist və dünyəvi dünyagörüşünün məhsulu olan müasir təhsil anlayışdır [3]. Dəyərlər Təhsilinin mənbəyində sosial sülhü və bu insanların təhsilini pozan və təhdid edən insanların mövcudluğu dayanır. Müasir təhsil anlayışları və modellərinin təhsildə, yəni fərddə olan uğursuzluqları bizi yenidən təhsilə və dəyərlərə yönəldib. Həyatda təhsilin əksi yoxdur. Həyatımıza məna verən, bizi formalaşdıran, bir yerdə saxlayan dəyərlər bir çox sahə-

lərdə olduğu kimi təhsil sahəsində də yox olub, mənasını itirib. Problem ondadır ki, dəyərlər davranışa çevrilmir və buna görə də təhsil öz məqsədinə çata bilmir.

Dəyər subyektin hadisəyə münasibətini ifadə edir. Bu mənada dəyər insanın arzu olunan şeyə, hadisəyə münasibətidir. Dəyərin arzulanan və lazım olana qarşı məqsəd olması, dəyəri insan davranışına məhdudiyət gətirən bir meyar edir. Dəyər insanın necə davranmalı olduğu sualına verdiyi cavabdır. Bu mənada dəyər həm də olması lazım olanı ifadə edir. Dəyər təriflərinə əsaslanaraq bir sıra ümumi anlayışlar ön plana çıxır. Bunlar; inanc, mühakimə, meyar, bələdçi, məqsəd, hədəf, prinsip, qayda, dəyər, hiss, təfəkkür, münasibət və davranışdır [1]. Dəyərlər insanların münasibət və davranışlarına, məqsəd və vəzifələrinə təsir edir və istiqamətləndirir. Bu, insana təkə öz davranışlarını mühakimə etməyə kömək etmir, həm də ondan nə gözlənildiyini bilmək imkanı verir. Cəmiyyətin və insanın şəxsiyyəti dəyərlər üzərində qurulur. Bu, qurulmuş dəyərləri olan insanları yetişdirmək işidir. Təhsil insan olma prosesinin bir hissəsidir. Sahib olunan və qurulmuş dəyərlərin davranışa çevrilməsi təhsil vasitəsilə baş verir.

Dəyərlər Təhsili ömür boyu dəyər qazanma prosesi kimi müəyyən edilir. Bu, dəyərlərin aydın və şüurlu şəkildə öyrədilməsi prosesidir və onların mənsub olduqları fərd və cəmiyyətlə əhəngdar şəkildə hərəkət etmələri üçün zəruri olan bilik və bacarıqların mənimsənilməsi, onların anlayış və biliklərini təkmilləşdirməklə həyata keçirilən fəaliyyət kimi müəyyən edilir. Ədəbiyyatda dəyərlər tərbiyəsi anlayışının əxlaq tərbiyəsi, xarakter tərbiyəsi, vətəndaşlıq tərbiyəsi, hüquq tərbiyəsi və dini təhsil kimi istifadə edildiyini tez-tez görürük. Bu mənada dəyərlər təhsili əxlaq, ruh və məna, ağıl, davranış, harmoniya və birlikdə yaşamaq üçün zəruri olan qaydalara riayət etmək tərbiyəsidir.

Birlikdə yaşayan insanlar yalnız ağıldan istifadə edərək hərəkətlərini istiqamətləndirmirlər. Həmçinin, başqaları üçün qayğı və ehtiyacdən asılı olaraq yaxşı-pis, doğru-yanlış kimi dəyər və qiymətləndirmələr insanlara yol göstərir.

Bu qiymətləndirmə hər bir cəmiyyətdə mövcud olan bir sıra emosional meyillər, oturuşmuş düşüncələr, inanclar, adət-ənənələr, vərdişlər və ənənələr əsasında aparılır.

Müasir dövr ənənəvi dəyərdən başqa öz dəyərlərini də yaratmışdır. İndiki insanlar maddi, eqoist, istehlaka əsaslanan həyat tərzini sürür və ənənəvi dəyərlərə bələddirlər. Dəbdəbəli həyatın hər bir sahəsində nümayişkarlıq hökm sürür. Lüks nə deməkdir? İstehlakda irəliləyiş istehlak sivilizasiyası deməkdir. İstehlak sivilizasiyası vəhşilikdir [6]. İstehlak həm də təqlid zehniyyətinin məhsuludur, insanın özündən və mədəniyyətindən uzaqlaşmanın göstəricisidir. Gözəl və dəbli paltarlar uşaqlara yaraşmır, onlar təmiz və sadə paltarları onlar üçün kifayət kimi qəbul etməlidirlər [5]. Vahid geyimin məqsədini vahid insan modelinin yaradılması kimi düşünmək olmaz. Bu əməl fərdin özünü bəyənəməsinə, özü ilə öyünməsinə, israf etməyə imkan vermir. O, fərdlər arasında iqtisadi bərabərsizliyi tarazlayır və nifrətin qarşısını alır.

İlk növbədə, dəyərlərin qurulmasına fərdən başlamaq lazımdır. İnsan əvvəlcə özünü dəyərləli görməli və öz dəyərini dərk etməlidir. Bu tələb insanların başqalarını dəyərləli görməsi üçün vacibdir. Dəyər təhsilində insanlar həyatın mərkəzindədir. Bu baxımdan dəyərlər təhsili humanizmdir. Lakin modernləşmə prosesi cəmiyyətdə insan mərkəzli bir anlayış yaratsa da, bu anlayış yüksək gözləntilərə malik, iddialı, eqoist, həddən artıq istehlakçı, israfçı, iddialı, tənbəllik, rahatlıq, duyarsızlıq kimi bir sıra mənfi anlayışların formalaşmasına səbəb olmuşdur. Bu vəziyyət Tanrı-insan, kainat-insan, zaman-məkan, yer-göy, subyekt-obyekt vəhdətini pozmuşdur.

Bu gün dəyərlər təhsili bütün növ dini dəyərlərdən asılı olmayaraq demokratik təhsilin bir hissəsi kimi qəbul edilmiş və bunun yaxşı vətəndaşlar yetişdirmək üçün zəruri olduğu hesab edilmişdir. Vətəndaşlıq və dövlət arasında siyasi bağ, millətə, dövlətə mənsub olmaq, vəzifə və məsuliyyət təhsilin məqsədləri arasında idi. Demokratik dövlət anlayışı və onun əksi kimi görülən müasir təhsil daha çox fərdi və azadlığı ön plana çıxarsa da, təhsil arzuolunan səviyələrə çatmayıb. Müasir dünyanın dəyərləri olan fərdilik və azadlıq fərd üçün zərərli hala gəlib. Azadlıq mühiti şəxsiyyətin və dəyərlərin inkişafı üçün daha yaxşı imkan yaratmaq əvəzinə bu

dəyərlərin dəyərsizləşməsinə gətirib çıxarıb və bu vəziyyət fərdi və cəmiyyəti daha çətin vəziyyətə salıb. Fərd öz azadlığını qeyri-məhdud və hədsiz dərəcədə öz maraqlarına uyğun yaşayır. Jean M. Twenge bu fərdiliyin yaşandığı nəslə "Mən Nəsl" adlandırır. Bu nəslin şəxsiyyət xüsusiyyətləri: öz ehtiyaclarını birinci yerə qoymaq, özündən razı olmaq, sirr saxlamadan hər şeyi paylaşmaq, ictimai razılığa ehtiyac yoxdur, özünə hörmət, əyləncə, təxəyyül, televiziya, internetlə virtuallaşma, anormal geyim, pul qazanmaq, seksuallıq faydalı dost hesab olunur. Dini üslubların mənimsənilməsi, dini qavrayışların zəif olduğu, həyatın gündəlik yaşandığı, ictimai dəyərlərdən uzaqlaşma, maddiyyət, zorakılıq, başqaları üçün fədakarlıq qadın üçün zəiflik və zülm kimi görülən bir vəziyyətə çevrilib. Bunun təhsil baxımından mənası belədir: "Biz artıq şagirdlərin heç nə öyrənməsini istəmirik. Nə qədər ki, şagirdlər özlərini yaxşı hiss edirlər". Məqsəd sosial qaydaları pozmaq və fərdiliyi gücləndirməkdir. Azadlıq cəmiyyətin hər yerində, hətta filmlərdə belə istifadə olunan ən mühüm anlayışdır. Sosial qaydalara uyğun gəlməyən, amma xoşbəxt olduğu hər şeyi etməyə icazə verilən anlayış müasir cəmiyyətdə yetişdirilir. Bu gün ölkəmizdə azadlıq hüduzsuzluq və məsuliyyətsizlik kimi başa düşülür və istifadə olunur.. Əgər insana qeyri-məhdud azadlıq verirsə, onu bütün ömrü boyu qaydasızlıq, qanunsuzluq təqib edəcək və bu qaydasızlıq və qanunsuzluq diqqətdən kənar qalacaqsa, həyatın başqa sahələrində düzəldilə bilməz. Çünki fərdi azadlıq narkotik kimi zehni ictimai azadlıqdan, ictimai şüurdan uzaqlaşdırır. Bir insanın dəyər sahibi olması üçün şüur lazımdır. Sokratın "Özünü tanı", Yunus Əmrənin "Elm özünü tanımaqdır / Özünü tanıdırsan / Axı, necə oxumaq lazımdır?" misraları bu həqiqətin vurğusudur.

Təhsildə fərdilik və azadlıqdan sui-istifadə edilir. Bu hərəkət kursunun həddindən artıq olması dəyərləri korlayır. Dəyərlər təhsilinin məqsədlərindən biri də problemləri humanist şəkildə və zorakılığa əl atmadan həll etmək bacarığını inkişaf etdirmək olmalıdır. Halbuki fərd azadlığı təkcə şikayət etmək deyil, fərdi eqosunu təmin edən, qarşısındakı insanı çətin vəziyyətə salan bir hüquq kimi görür.

"Təhsildə ilk növbədə intizamı tabe etmək lazımdır. İntizam insanın heyvani təbiətini, nara-

hatlığını məhdudlaşdıran təsirdir” [2]. İntizam təhsildən əvvəl gəlməlidir. Dəyərlər Təhsilində tətbiq olunan azadlıq fərdə bir nizam-intizam gətirməli, boşboğazlığı və nizamsızlığı aradan qaldırmalı və şəxsiyyətin üzərinə məsuliyyət qoymalıdır. İnsan dəyər yaradan varlıqdır. Şagirdlər bu anda öz mənfəətləri üçün icad etdikləri dəyərləri bir kənara qoyub, fərdiliklərindən kənarda ümumi dəyərlərin qurulmasına töhfə verməli, ideal insan davranışlarını ortaya qoymalıdır.

Dəyərlər təhsilinin vacibliyindən başqa bir amil bu gün onun yalnız tədris yönümlü olmasıdır. Fərd öz inkişafını məlumat əldə etməyə və saxlamağa yönəldib və fərdi uğur yeganə məqsəd olub. Bu müvəffəqiyyət anlayışı ailələri də akademik uğura yönəltdi. Bu diqqət mərkəzində məktəb və müəllim sadəcə bir vasitəyə çevrilib. Təhsil müəssisələrində öyrənilən yalnız bilikdir. Beləliklə, bilik özəl kurslar və özəl tədris müəssisələri ilə biznes sektoruna çevrildi. Məhz bizim dini, əxlaqi, bəşəri, mədəni dəyərlərimiz bilik baxımından unudulub. Bunda təbii ki, ictimai həyatda, siyasi, mədəni, iqtisadi sahədə baş verən dəyişikliklər təhsil sahəsində dəyişiklikləri məcburi edən bəzi məcburiyyətlərə səbəb olmuşdur. Çünki informasiya cəmiyyətində biliyə əsaslanan dəyişiklik hərəkətləri və yeni təhsil imkanları fərdlərin təhsildə gözləntilərini dəyişib. Belə olan halda təhsil fərdin özünə uyğun öyrənmə mühtinin yaradılması prosesinin adına çevrilmişdir.

Dəyərlər Təhsili necə verilməlidir? Dəyərlər Təhsilində müəyyən edilmiş əsas dəyərlər bizim üçün nə dərəcədə uyğundur? Problemlərimizə nə qədər həll yolu gətirir? Aydındır ki, bu gün dəyərlər təhsili adı altında müzakirə olunan anlayışlar müasir dünyadan gətirilib. Bizim bir çox dəyərlərimiz, o cümlədən dəyər anlayışı in-

di kökdən məhrumdur. Biz dəyərlərimizi öz mədəni torpaqlarımızdan, öz kökümüzdən yenidən böyütməliyik. Dini, əxlaqi və mədəni dəyərlərimizin həyatın bütün sahələrində, ailədə, məktəbdə, mediada, internetdə, küçədə, məsciddə öz yerini tutmasına imkan verilməlidir və bu dəyərlər becərilməlidir. O, şəxsiyyətin davranışında dəyərlərin mövcudluğunu hiss etməli və özünü onlara uyğun yönləndirməlidir. Aydındır ki, dəyərlər təhsili nümunəvi modellərdə dəyərlərə malik olmalıdır. Çünki məktəblərdə müəllimlərin şagirdlərə təsiri yetərli deyil. Rahatlıq təkə məktəbdə deyil, məktəbdən kənarda da həyat tərzinə çevrilərək, əxlaqi prinsip və dəyərlərin hədudlarını aşıb. Müəllimlərlə yanaşı, cəmiyyətdə olan rəhbərlərin, müəllimlərin, yazıçıların, şairlərin, filosofların, sənət adamlarının da şəxsiyyətə təsiri şübhəsizdir. Bunu edərkən fərd öz dəyərləri və vicdanı ilə tək buraxaraq, təklif, inandıraraq empatiya qurmağı, hiss etməyi bacarmalı və bu cür nəzəri təhsil praktikaya, yəni davranışa çevrilməlidir. Fərdlərə uşaqlıqdan dəyərlərin tanınması, təcrübə yolu ilə mənimsənilməsi, davranışa çevrilməsi və praktikada tətbiqi dəyərlərin tərbiyəsi məqsədinə nail olunmasının göstəricisidir.

Problemin aktuallığı. Müasir cəmiyyətdə dəyərlər demokratik təhsilin ayrılmaz hissəsi kimi qəbul edilmiş və bunun vətənə, dünyaya faydalı insan yetişdirmək üçün zəruri olduğu hesab edilmişdir.

Problemin yeniliyi. Məqalədə dəyərlərimizin yaşadılması, inkişaf etdirilməsi və qorunması ilə bağlı fikirləri diqqət mərkəzinə gətirilir.

Problemin praktik əhəmiyyəti. Məqalədə qeyd olunan fikirlər gənc tədqiqatçılar, ali təhsil, ümumtəhsil məktəblərində dərs deyən müəllimlər və geniş ictimaiyyət üçün aktualdır.

Ədəbiyyat:

1. Əhmədov H. Azərbaycan məktəbi və pedaqoji fikir tarixi. Bakı: Təhsil, 2001.
2. Kant I. Ehtim Üzerine, 3. Baskı, (Çev: Ahmet Aydoğan), Say Yayınları, -2013. -33-36
3. Keskin Y. Değerlere Genel Bakış: Tanımı, Özellikleri, İşlevi ve Sınıflandırılması, Teoriden Pratiğe Değerler Eğitim, (Editör: Mustafa Köylü), 1.Basım, -Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık, -2016, -19-52
4. Mehrabov A.O., Azərbaycan təhsilinin müasir problemləri, -Bakı: Mütərcim, -2007. -448 s.
5. Məmmədov R.H. Yaşlıların təhsili XXI əsrin açarıdır // Azərbaycan məktəbi, -2003, № 1,
6. Şeriati A. Bilim ve Eşkleştirme, (çev: Murat Demirkol). -Ankara: Fecr Yayınları, -2016

E-mail: seyyare.ceferova@bk.ru

Rəyçilər: ped.elm.dok., prof. H.H. Əhmədov
ped.ü.fəls.dok. L.A. Məmmədli

Redaksiyaya daxil olub: 24.11.2023